

Б.К. Ғойибназаров,
и.ф.д., профессор, ТДИУ,
О.У. Тошпўлатов, и.ф.н., доцент,
А.С. Хожаев, катта ўқитувчи, ФПИ.

КИЧИК ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ СТАТИСТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида иқтисодий салоҳияти йилдан-йилга тобора юксалиб, раванқ топаётган ҳамда ўзига хос мавқега эга бўлган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ иқтисодий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқилганлиги, 5 тамойил асосида ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширилганлиги, пировардида эса, иқтисодиётнинг барча соҳаларида тубдан ўзгаришлар юз берганлигини кузатиш мумкин. Барча соҳа ва тармоқларда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар натижасида Ўзбекистон дунёдаги санокли мамлакатлар қаторида сўнгги 5 йилда мамлакат ялпи ички маҳсулотининг ўртача 8,5 фоизга тенг бўлган ўсишини таъминлаб келаётганлигиалоҳида эътиборга сазовор кўрсаткич ҳисобланади. Бу эса иқтисодиётнинг барқарор ўсиб бораётганлиги ва мамлакатда рўй берган улкан ижобий ўзгаришлардан далолат беради.

Муҳтарам Президент И.А. Каримов: **“... ўтган йили мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръати, кутилганидек, амалда 8,3 фоизни ташкил этди, 2000-2011-йиллар мобайнида ялпи ички маҳсулот ҳажми 2,1 баробар ошди. Мазкур кўрсаткич бўйича Ўзбекистон дунёнинг иқтисодиёти жадал ривожланаётган мамлакатлари қаторидан жой олди”**¹, дея таъкидладилар.

Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳиятининг янада юксалишида, ҳалқаро муносабатларда обрў-эътибори ошишида, экспорт даражасининг ортишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни бекиёсдир. Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, тайёрланаётган маҳсулотлар сифатини янада ошириш, замонавий техника-технологияларни тезлик билан жорий этиш, чет эл инвестицияларини жалб этиш натижасида меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш, янги иш жойларини ташкил этиш каби долзарб муаммоларни самарали ҳал этишда кичик бизнес субъектларининг ўрни муҳим ҳисобланади.

Кичик тадбиркорлик ҳар бир мамлакатни иқтисодий ривожлантириш учун муҳим ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Кичик бизнес ўрта бизнеснинг ривожланишига, бозорни янги маҳсулот ва хизматлар билан тўлдирилишига, инновацион ва инвестицион лойиҳаларни самарали амалга оширилишига, йирик бизнес билан кооперацион алоқаларни ривожлантиришга, пировардида, экспорт салоҳиятини ошириш, валюта тушумларини кўпайтиришда муҳим аҳамият касб этади.

¹ “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” номли Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2011 йилнинг асосий қўнунари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузи. // Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, № 14 (5434).

Ривожланган мамлакатларда кичик тадбиркорлик давлат томонидан қўллаб-қувватланиб, ушбу сиёсатни самарали амалга оширишда кичик тадбиркорликнинг жорий ва истиқболли ҳолати ҳақидаги статистик ахборотлар йиғилиб, мазкур маълумотларга юқори талаб қўйилади.

Маълумки, кичик тадбиркорликнинг ривожланишини ифодаловчи статистик кўрсаткичлар таркиби, уларнинг тўлиқ, аниқ, ишончли ва ўз муддатида ташкил этилиши билан чамбарчас боғлиқ. Кичик тадбиркорлик статистикаси бу статистиканинг янги соҳаси ҳисобланиб, ушбу соҳани ривожлантириш борасида мамлакатда қатор комплекс чора-тадбирлар амалга оширилган.

Ҳозирги кунда кичик тадбиркорлик субъектларида статистик кузатиш, статистик ахборотларни йиғиш ва уларни қайта ишлаш масалалари халқаро тажрибалар асосида ташкил этилишига алоҳида эътибор берилиб, мазкур субъектларнинг тармоқ хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ташкилий шакллари, ўртача йиллик ходимлар сони, статистик маълумотларнийиғиш, қайта ишлаш ва уларнинг кўрсаткичлар тизими, шунингдек, мазкур субъектларда статистик кузатишларни ташкил этиш ҳамда уларни янада такомиллаштириш бўйича ҳукукий-меъёрий ҳужжатлар базаси такомиллаштирилиб борилмоқда (1-расм).

Кичик тадбиркорлик субъектлари статистикасининг асосий вазифаларига қуйидагилар киритилади:

- кичик бизнес субъектларида статистик кузатув ўтказиш методологиясини (кузатиш шакли, кўрсатма, ҳисобот шакли ва ҳ.к.) ишлаб чиқиш, кузатишни амалга ошириш ва уни такомиллаштириб бориш;
- танланма кузатиш усули асосида аниқланган маълумотларни гуруҳлаш, қайта ишлаш ва ҳисоботини тайёрлашга мўлжалланган тегишли амалий дастурлар тўпламини ишлаб чиқиш;
- кичик тадбиркорлик субъектларининг ташкилий-ҳукукий шакллари бўйича ягона таснифини ишлаб чиқиш, уларни рўйхатга олиш ва реестрини юритиш тизимини такомиллаштириш;
- кичик тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичларнинг комплекс тизимини ишлаб чиқиш ва унинг ахборот базасини шакллантириш;
- кичик тадбиркорлик субъектларининг иқтисодиётдаги ўрни, экспорт салоҳияти, инновацион ва инвестицион фаолиятини баҳолаш;
- кичик тадбиркорлик субъектлари фаолиятини тармоқ салоҳиятидан келиб чиқиб, уларнинг фаолиятини статистик баҳолаб бориш.

Халқаро статистика амалиётида кичик тадбиркорликни тавсифловчи сон ва сифат жиҳатдан ягона мезоннинг мавжуд эмаслиги, “кичик бизнес” тушунчасига турли мамлакатларнинг иқтисодий, ҳукукий-меъёрий базасида турлича талқин этилмоқда. АҚШ ва Буюк Британияда “кичик бизнес” ёки “кичик бизнес корхонаси” деб аталса, Японияда “кичик ва ўрта корхона”, Европа Иттифоқи давлатларида “кичик ва ўрта корхона” дейилганда ўрта, кичик ва микрокорхоналар тушунилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30 август 2003 йилдаги ПФ-3305-сонли Фармони ва унга киритилган ўзгаришларга асосан кичик бизнес субъектларининг “микрофирма” ва “кичик корхона” мақомига қуйидагилар эга бўлади:

- **микрофирма**— бу банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони қуйидаги ҳажмда бўлган корхона:

- ишлаб чиқариш тармоқларида-20 кишигача;
- хизмат кўрсатиш соҳаси ва бошқа ноишлаб чиқариш тармоқларида—10 кишигача;
- улгуржи, чакана савдо ва умумий овқатланиш соҳасида – 5 кишигача.

- **кичик корхона** – банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони қуйидаги ҳажмда бўлган корхона:

- енгил ва озиқ-овқат саноати, металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочни қайта ишлаш, мебель саноати ва қурилиш материаллари саноатида - 100 кишигача;

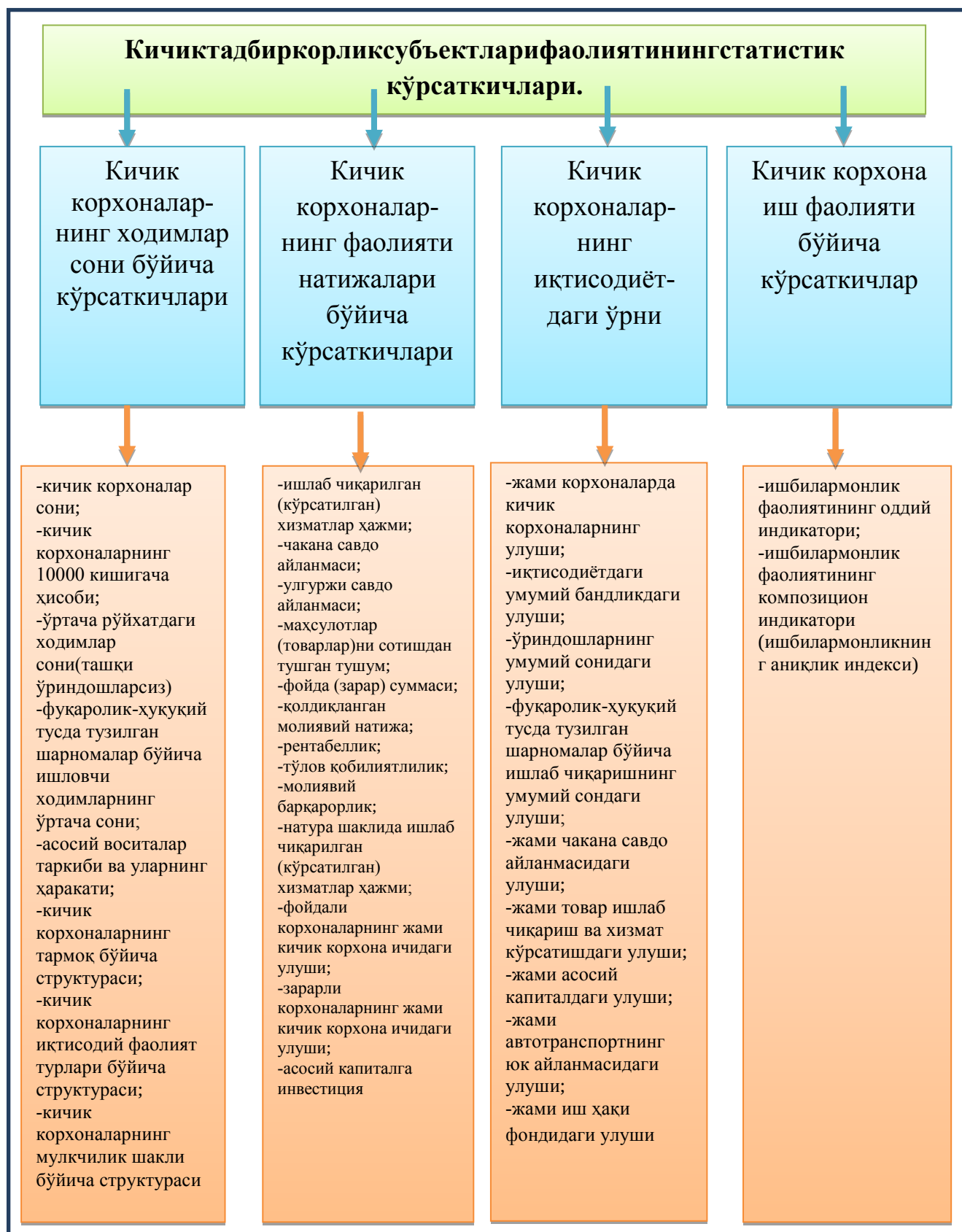
- машинасозлик, металлургия, ёқилғи-энергетика ва кимё саноати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва қайта ишлаш, қурилиш ҳамда бошқа саноат-ишлаб чиқариш соҳаларида - 100 кишигача;

- фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳаси (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш ҳамда бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида – 25 кишигача бўлган субъектлар киради.

Статистик маълумотларга кўра, 1991 йилда мамлакат ялпи ички маҳсулоти ҳажмида кичик бизнес соҳасининг улуши 1,5 фоизни ва 2000 йилда 31,0 фоизни ташкил этган бўлса, иқтисодий ислохотларнинг тизимли амалга оширилиши натижасида 2012 йил бошигабў кўрсаткич 54,0 фоизни ташкил этган. 2015 йилда эса кичик бизнес ҳиссасини 60 фоизга етказилиши кутилмоқда.

2000 йилда кичик бизнес соҳасида банд бўлганларнинг умумий бандликдаги улуши 49,7 фоизни, ўтган йилда эса 74,3 фоизни ташкил этди. Кичик тадбиркорлик субъектлари ривожланишини ҳар 1000 кишига қанча субъект тўғри келиши билан баҳоланади (1-жадвал).

Шу билан бирга, мамлакатлар ўртасида кичик корхоналар ўлчов нисбати билан фарқланади. Ўзбекистонда ҳар 1000 кишига тўғри келадиган кичик бизнес субъектлари сони 2000 йилда 6 тани ташкил этган бўлса, бугунги кунга келиб 17 тани ташкил этмоқда. Мазкур кўрсаткич Молдовада-12,3 та, Қозоғистонда-6,9 та, Россияда - 11,3 та, Украинада-7,5 та, Белоруссда-7,3 та, Озарбайжонда эса 1,6 тани ташкил этмоқда.

1-расм. Кичик тадбиркорлар фаолиятини тавсифловчи статистик кўрсаткичлар

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида кичик тадбиркорлининг ривожланиш суръатлари

	2000 йил	2005 йил	2010 йил	2011 йил
1.	2.	3.	4.	5.
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлининг улуши, фоиз				
ЯИМда	31,0	38,2	52,5	54
Саноатда	12,9	10,0	21,1	21
Иш билан банд бўлганларнинг умумий сониди	49,7	64,8	74,3	74,8
Экспортда	10,2	6,0	13,6	18,8

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Тадбиркорлик фаолиятининг асосий турларидан бири бўлган фермер хўжаликларининг афзалликлари, мавжуд имкониятлари билан бир қаторда бу соҳада ҳали ишга солинмаган жуда катта салоҳият ва имкониятлар мавжуд.

Худурларда фермер хўжаликларининг ташкил топиши ва ривожланиши аграр ислохотларнинг асосий мазмунини ташкил этиб, уларнинг ташкил этилиши босқичма-босқич ва изчиллик асосида пахтачилик, ғаллачилик, мева-сабзавотчилик, чорвачилик каби соҳаларда самарали ташкил этилди. Қишлоқ хўжалигида амалга оширилган таркибий ўзгаришлар орқали эришилган натижалар тўғрисида тўхталар экан, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов: **“Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, фермер хўжаликларига бириктирилган ер участкаларини оптималлаштириш бўйича амалга оширилаётган изчил ишлар натижасида иқтисодийтимизнинг аграр секторида таркибий сифат ўзгаришлари юз бермоқда. Пахта ва ғалла каби стратегик муҳим қишлоқ хўжалиги экинлари билан бир қаторда, мева-сабзавотчилик, чорвачилик, паррандачилик ва балиқчилик соҳаларида ҳам ишлаб чиқариш ҳажми сезиларли даражада ўсди, қайта ишлаш тармоқлари ва ички бозорни сут, гўшт, картошка, сабзавот каби энг муҳим озиқ-овқат ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан янада кўпроқ тўлдириш учун мустаҳкам хом ашё базаси яратилмоқда”².**

Албатта юқоридаги ишлар самарасини баҳолашда соҳанинг статистик ахборотлар базасини шакллантириш ва улар асосида мазкур соҳани баҳолаш зарур бўлади. Чунки статистик ахборот тизими нафақат мева-сабзавотчилик соҳасининг аҳволининг аниқлабгина қолмай, тадқиқ этилаётган жараёнларни статистик прогнозлаш учун замин бўлиб, соҳасида аҳволни янада яхшилашга

³Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Президент Ислам Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. //Халқ сўзи № 16 (5183) 22 январ 2011 йил.

қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилиши натижасида содир бўладиган ўзгаришларни аниқлаш имкониятини ҳам беради.

Фикримизча, мева-сабзавотчилик соҳасида статистик ахборотларнинг базаси қуйидагилардан иборат бўлиши лозим, яъни:

1) давлат статистика идораларининг махсус ташкил этилган кузатув маълумотлари;

2) фермер хўжаликларининг 1-FX йиллик ва чораклик давлат статистика ҳисоботи шакллари;

3) фермер хўжаликларининг молиявий ҳисоботлари.

Ўз навбатида, мева-сабзавотчилик соҳасида статистик ахборот тизими ҳал этадиган масалалар қуйидагиларни ўз ичига олиши тавсия этилади:

1) статистик маълумотнинг мазмуний қисмини аниқлаш, яъни қайси ахборот зарурлигини белгилаш;

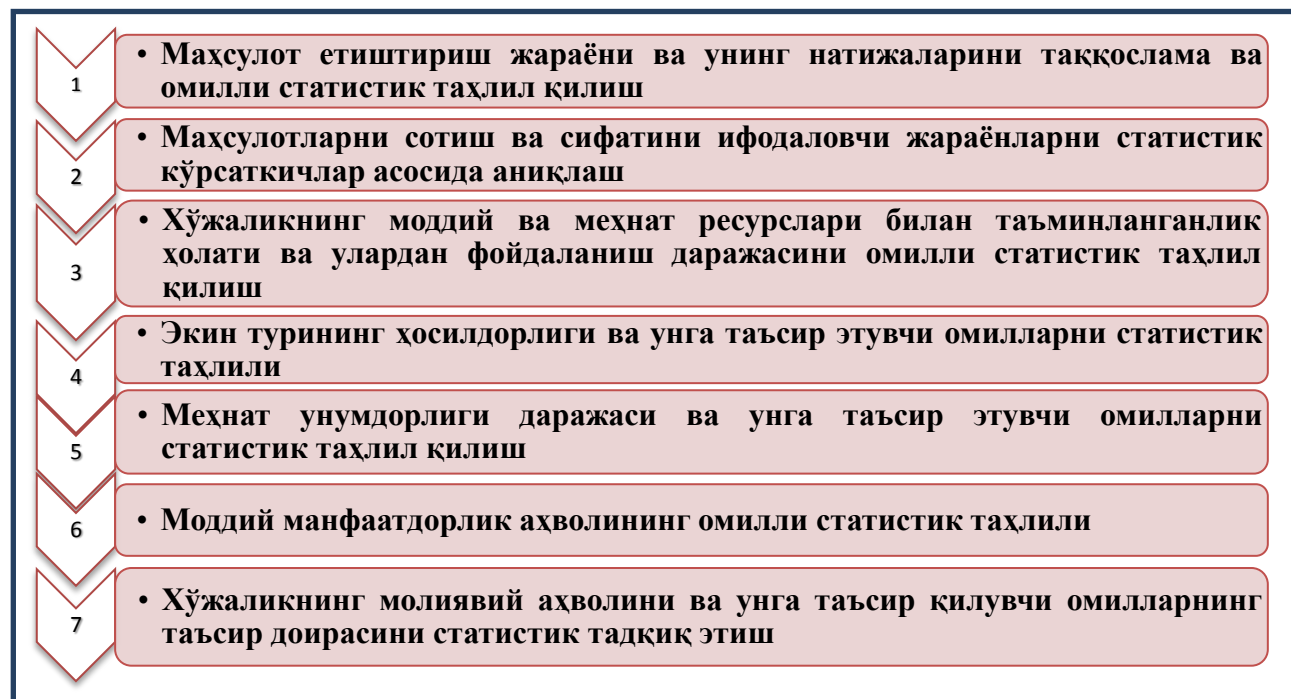
2) соҳага доир қабул қилинадиган бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш учун зарур бўлган маълумотларни танлаб олишда ёрдам бериш;

3) статистик ахборотнинг тезкорлиги, унинг ишончлилиги (ҳаққонийлиги) ҳамда керакли маълумотларни олиш харажатлари ўртасида энг қулай нисбатни аниқлаш;

4) статистик маълумотларни олиш тартиби регламентини ишлаб чиқиш;

5) статистик маълумотларга ишлов бериш, уларни таҳлил қилиш, сақлаш, йиғиш, назорат қилиш ва тарқатиш усуллари белгилаш.

Мева-сабзавотчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларида статистик таҳлилни амалга оширишнинг алгоритмик кетма-кетлиги қуйидаги босқичларда амалга оширилиши мақсадга мувофиқ (2-расм).

2-расм. Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

Юқоридаги ишларнинг самарали амалга оширили, ўз навбатида, субъектларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш, уларнинг фаолиятини статистик баҳолаш ва истиқболли йўналишларини белгилаш масалаларини ҳал этишда алоҳида аҳамият касб этади.